

Forfatter: Heiberg, Johanne Luise

Titel: 4. Del : 1856-82

Citation: Heiberg, Johanne Luise: "4. Del : 1856-82", i Heiberg, Johanne Luise: *4. Del : 1856-82*, udg. af AAGE FRIIS ; ELISABETH HUDE ; ROBERT NEIENDAM ; JUST RAHBEK , 1944, s. 152. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-heibfr07val-shoot-idm139968710406560.pdf> (tilgået 23. april 2024)

Anvendt udgave: 4. Del : 1856-82

ER SKUESPILKUNSTEN EN MORALSK BERETTIGET KUNST?

Min Virksomhed som Skuespillerinde var nu for bestandigt sluttet. Det Hele ligger nu for mig som en Bog med tæt beskrevne Blade, hvori mit Regnskab er opgjort, gjennemtænkt i mangel en alvorlig, urolig Time, i mangel en søvnløs Nat, og Resultatet har været det bestandigt tilbagevendende Spørgsmaal til mig selv:

Er Skuespilkunsten en moralsk berettiget Kunst?

Jeg nedskrev Tid efter anden i de følgende Aar mine Betragtninger herover, saaledes som jeg nu her vil meddele dem. Man vil ikke vente en systematisk Afhandling af mig; det vil maaske endog forekomme En og Anden mere at være Strøtanker; men jeg haaber dog, at den opmærksomme Læser vil kunne finde en forbindende Traad i dem.

Hvor ofte har dog dette Spørgsmaal beskæftiget min Tanke og foruroliget min Sjæl? Hvor ofte har jeg ikke standset, snart ved et Nei, snart ved et Ja! Hvor ofte været nedtrykt og bedrøvet, naar Neiet var Resultatet af min Grubien, hvor ofte været løftet og glad, naar Jaet smilte mig imøde! I de Tider, hvor mine Erfaringer med Hensyn til mine Kaldsfæller atter og atter gave mig Svaret: Nei, Nei! da overfaldt mig et dybt Mismod, idet jeg sagde til mig selv: "Er da mit Liv fra min tidligste Barndom gaaet hen med et Arbeide, hvori der ingen Velsignelse ligger? Har min Sjæl da været løftet, henrevet af, hvad der i sig selv, set fra et høiere Standpunkt, er uberettiget, hvad der ikke fører til en høiere moralsk Udvikling, men til Individets Opgivelse? Har jeg i denne glimrende Kunst, i Fordybelsen i disse Digterværker kun søgt min egen Forherligelse, men ikke virket i en Idees Tjeneste? Var det Alt Forfængelighed, Alt en Skyggetilværelse? Var det en Illusion at tro i denne Kunst at udrette noget Godt for mig selv og for Andre? Er hele Livet gaaet hen, som en Aften hængaar i vor Ungdom paa et Bal, hvor Intet bliver tilbage uden Træthed, en forkrøllet Balkjole og forjaskede Blomster, som vi nogle Timer forinden Ballet beundrede for deres Skjønhed, deres Friskhed, men efter Ballet kun berøre med Spidsen af vore Fingre for at kaste dem bort som noget Hæsligt, vi ønske snarest muligt at blive af med?" - Se, dette er forfærdelige Tanker, et nedslaaende Syn paa et helt Livs Virksomhed! Men til Gjengjæld dukkede mangel en lys Erindring op. Jeg mindedes Breve fra mig ubekjendte unge Mænd, der varmt takkede mig, fordi deres Liv ved Beskuelsen af denne Kunsts Fremstillinger havde taget en ædlere Retning; der udtalte, hvorledes de havde været 153 nedsunkne i en moralsk Fordærvelse af den laveste Slags, ødelagte paa Sjæl og Legeme, men da ved et Tilfælde vare traadte ind i Skuespilhuset og der ved at komme det Skjønne, det Ideale nærmere dybt bevægede og skamfulde vare vendte tilbage til deres Hjem og i en søvnløs Nat havde udkastet Planer, lysere, renere for deres Fremtid, saa de endnu kunde blive Mænd, deres Fædreland værdige. Jeg mindedes Breve fra mig ubekjendte unge Piger, der takkede mig, fordi jeg havde aabnet Poesiens Verden for dem. Jeg mindedes Breve fra mig ubekjendte Mødre, der skreve, at det daglige Livs Anstrengelse og Arbeide, som saa let antager Trivialitetens Præg, nu gik lettere og gladere fra Haanden, efter at de stadigt bleve paavirkede af min skjønne Kunst, der ligesom kastede et idealt Skjær over Alt, selv over den tørre Pligt. Jeg mindedes, hvor ofte ældre Mænd havde udtalt for mig, hvilken Virkning denne Kunst havde øvet paa dem. "Vi sidde og slide i det hele Ugen, sagde de, og blive saa kjedelige og vrantne; men naar vi da løsrive os og komme ind i Deres Verden, da glemme vi al Trivialitet og samle nye Kræfter for hele Ugen." - Se, ved saadanne Udtalelser lød Jaet fuldtud, og jeg var beroliget for nogen Tid. Men naar jeg da atter fordybede mig i Betragtninger over denne Kunst, naar jeg saae, hvilken Virkning den - nær og fjernt - øvede paa dem, der havde gjort den til deres Livsopgave, da gøs jeg igjen tilbage og tænkte: Nei, denne Kunst er for farlig; den er ved sin Farlighed uberettiget! - og Neiet lød igjen stærkt. Saa kom atter de dramatiske Digtere og stillede sig mod dette Nei; thi den dramatiske Litteraturs Berettigelse vil dog vist Ingen negte; og er den berettiget, da maa dens Frembringelser jo ogsaa opføres, naar man ikke vil dødsdømme den. Der er ingen Virkning i Litteraturen, som kan maale sig med den, der strømmer fra Scenen ud til et modtageligt Publikum. Høie og Lave, Rige og Fattige, den fint Dannede og den mest Ukultiverede, Kongen og Stodderen gjøres der her ingen Forskjel paa; Anretningen er ens for dem alle, Enhver kan tage Nydelsen, Belæringen, hvor den for ham er at finde; her ere Alle lige, og hvor gjælder dette, undtagen i Kunstens Tempel og i - Kirken. Her som hist komme vi, naar Sjælen trænger til at løftes; her som hist er det Gemyttet, der skal paavirkes; her som hist skulle Menneskene gribe i deres egen Barm og drage Lærdom ud deraf, hver for sig; her som hist slaar man Øiet ned, naar Ordet rammer, og vi tvinges til at sige til os selv: "Dette gjælder mig, i dette Speil ser jeg mine egne Træk, som jeg vilde ønske, jeg kunde omforme"; her som hist gaa vi hjem, eller burde gaa hjem, med gode Forsætter i Hjertet. Hvori ligger nu Forskjellen mellem her og hist? Deri, at i Kirken ere vi under den fulde, høieste Sandheds Paavirkning, i Kunsten under den blændende Illusion, under et Skin, der sætter vor Phantasi i Bevægelse og hjælper Gemyttet til Modtagelighed for det, som ikke er Skin, men den høieste 154 Sandhed. Det er ikke ualmindeligt at høre en Tilskuer, som har overværet et virkeligt ophøiet Digterarbeides Fremstilling: "Jeg havde en Følelse i Aften, som om jeg var i Kirke." Nu vil vel den, der anser hele Theaternydelsen for umoralsk, sige: "Ja, det er netop det Farlige, denne Sammenblanding af Sandhed og Illusion! Bliver Illusionen til Sandhed, da kan let Sandheden med det Samme blive til Illusion, Virkeligheden

blive til Phantasi og Phantasien til Virkelighed, og derved noget Uklart, noget Usundt komme ind i et Menneskes Gemyt og Tænkning." Dette er kun altfor sandt, Forvexlingen sker let, og jeg har havt mange Exempler herpaa, der altid have virket nedslaaende paa mig, idet jeg har maattet sige til mig selv: "Til en saadan moralsk Forvirring bidrager den Kunst, hvori du virker." Undertiden har jeg da trøstet mig selv med, at Alt, selv det Høieste, formaa jo Menneskene at misbruge, at drage Gift af for deres Sjæle; hvorledes skulde da den stakkels Kunst kunne undgaa dette? Næring bydes den menneskelige Sjæl i mange Former; det staaer til ham selv at bruge denne Næring til sin Sjæls Frelse eller Fald. Man tænke blot paa det Saligste i dette Jordeliv, Kjærligheden til et andet Menneske! Hvor ofte begynder ikke en saadan Forening ren, forædlende, vækkende, saa at man bliver et bedre Menneske, - og hvor ofte vender ikke alt dette sig inden kort Tid og fremlokker Dæmoner i vor Sjæl, som vi aldrig mere blive Herre over. Vi trættes ved Lyksaligheden, og de onde Lidenskaber begynde at faa Liv. Skinsyge og Egenkjærlighed slide i de arme Sjæle; Egenkjærligheden gjør, at man vil være elsket udelukkende, og idet man glemmer, at man herved kun fjerner sig fra den man elsker, kæmper man sig til Blods i sin Attraa og taber Skridt for Skridt Muligheden for at bringe det oprindelige, lykkelige Forhold tilbage. Hvor ofte hører man ikke under saadanne Omstændigheder Ytringer som disse: "Denne Forbindelse, der begyndte saa skjønt, saa lykkeligt, har lidt efter lidt i Bund og Grund ødelagt ham (eller hende); det bløde Hjerter er bleven haardt, det milde, fredsommelige Sind stridbart, vrantent, mistroisk, fuldt af Bitterhed mod Alle, der ere omkring ham; han ligner ikke mere sig selv." - Ligner ikke mere sig selv! Hvad er forfærdeligere end lidt efter lidt at udslette det aandelige Præg, vi have faaet af Forsynet, saa at Menneskene udbryde: "Han ligner ikke mere sig selv! Han er bleven en Anden, en Ringere! Det Skjønne er bleven hæsligt, det Gode ondt, Væksten til det Gode i ham er standset, kun de onde Spirer i ham ville gro og trives, og alt dette Uædle vil tilsidst overgro den af Naturen ædle Plante."

Blandt de mange Tænkere, der i Tidernes Løb have fordømt Skuespilkunsten, er ogsaa Pascal; men han fremhæver det Farlige, det Umoralske i denne Kunst, med Hensyn paa *Betragteren, Tilskueren*. I dette kan jeg ikke dele hans Mening, med hvor megen Ærbødighed jeg end har søgt at sætte mig ind i hans Tankegang. At unge Mennesker, at unge Piger som Tilskuere i Theatret drømme deres første Elskovsdrøm, forekommer mig ikke af nogen farlig Betydning. Denne Drøm ligger i Naturen, og drømtes den ikke i Theatret, da vilde Drømmen vækkes paa utallige andre Maader, som Ingen vilde falde paa at kalde umoralske. Maanen, naar den titter mellem Grenene og stemmer det unge Gemyt til Drømmeri, vilde da blive umoralsk; Havet med sit Speilbillede og Bølgerens stille Skulpen vilde være en farlig Frister; Solnedgangen i Havet, Smaablomsterne paa Marken, de hvidgraa Taager paa Engen, Fuglenes Kvidren og Liggen paa Reden, Alt er lokkende Magter til at fremtrylle Elskovssværmerier. Hvad hele Naturen er gjennembævet af, kan ikke blive Menneskene fremmed. I *Selvbeherskelsen* bestaar netop Moraliteten, og denne Selvbeherskelse skal og maa sættes paa Prøve, lige meget om paa den ene eller den anden Maade.

Derimod have de gamle Kirkefædre og mangfoldige Philosopher været enige i at fordømme selve *Skuespillervirksomheden* som noget i sig selv Umoralsk, og det er denne Dom, i Forening med mine egne Erfaringer, hvorover jeg har grubiet; det er disse Grublerier, der af og til midt i min travleste Kunstnervirksomhed kunde forurolige mig i den Grad, at jeg endog i selve Udøvelsens Øieblik, naar den Opgave, som var stillet mig, i sig selv var hul og triviel, men netop derfor maaske vandt det mest støiende Bifald, pludseligt blev revet ud af Illusionen og ind i Virkeligheden ved den Tanke: Hvad foretager du dig her? Skynd dig bort, denne din Gjerning er ikke berettiget! Jeg kunde da endog gribes af en Angest, en Uro, en Skamfuldhed, saa den Tanke foer som et Lyn igjennem mit Hoved: Jeg vil løbe min Vei, strax paa Stedet, for aldrig mere at sætte min Fod paa Scenen! - Enhver kan vel begribe, hvad et saadant Moment er for en Sjæl; og naar Tanken ikke kom til Udførelse, da laa det i, at jeg dog endnu havde saa megen Besindighed, at jeg veg tilbage ved den Frygt, man har for at vække en Skandale, hvis Motiv de Færreste eller maaske Ingen vilde kunne sætte sig ind i. De Fleste vilde jo have anset det enten for Affectation eller for et momentant Vanvid; - og jeg tvang mig altsaa til at vedblive. I de sidste Aar af min Virksomhed gjentog denne Anfægtelse sig oftere og oftere; Ingen anede det, thi jeg betroede aldrig Nogen, hvad der foregik i mit Indre. Men disse Tanker i Forbindelse med Smerten over Tabet af min Husbond og det Sammenstød af Omstændigheder, som jeg foran har fremstillet, gjorde, at jeg tog endelig Afsked som Skuespillerinde, uagtet Publikum viste mig den samme Godhed og Paaskjønnelse som tidligere.

Jeg kunde ikke andet end sige mig selv: Der er dog visselig Noget i, hvad saa Mange kalde Fordom, at denne Kunst betragtes som farlig for et Menneskes Moralitet. Det er ikke blot den Bornerte, der tænker saaledes, der 156 ligger en dybere Sandhed til Grund herfor. Fra mit ottende Aar har jeg kjendt Mænd og Kvinder, hvis Livsopgave denne Kunst var; jeg har set dens Virkning paa de mest forskjellige Sjæle, og Resultatet af denne min Erfaring er, at denne Kunsts Udøvelse er overmaade farlig. Men paa hvilken Maade? Hvori bestaar Faren?

Man huske nu vel paa, at idet jeg omtaler et Theaterlivs Fristelser og Kampe, da tales her om det *danske Nationaltheater* i min Tid, det, der maaske af alle Theatre i det Hele taget stod renest med Hensyn paa de moralske Forhold. Skuespillerne dannede ikke her, som saa mange andre Steder, en Kaste for sig selv. Det laa dybt begrundet i den danske Nationalcharacter, at hvad Nationen skulde elske, maa den kunne agte; og denne Følelse hos Nationen tvang Skuespillerne til at vogte paa deres private Liv. De vare optagne i de selskabelige Kredse fuldt saa vel som alle Andre, og snarere saae man hos os gjennem Fingre med en

Grevindes tvetydige Liv end med en Skuespillerindes; gjorde denne Skandale, da vendte Publikums Gunst sig hurtigt fra hende.

Dernæst er den danske Nation lille og Forholdene smaa. Hos os var der ikke Tale om Herrer, der opbyde uhyre Summer for at vinde en Kunstnerindes Gunst; hun straalte ikke af Diamanter, hun førte ikke et luxuriøst Liv; hun lever som andre Embedsmænds Koner og Døtre i al Tarvelighed og Nøisomhed. Selv vort Balletpersonale var paa ganske faa Undtagelser nær i denne Retning maaske enestaaende i hele Verden. Fremmede havde Vanskelighed ved at forstaa dette; de ansaae det for en Umulighed. Da jeg engang i Udlandet fortalte en Fremmed om disse Forhold, smilte han vantro og vilde ikke fæste Lid til mit Ord; at jeg selv var bundet til Theaterlivet, var ham ubekjendt. Jeg sagde ham da, at vi engang havde haft en Danserinde, der var meget yndet af Publikum; men da hun lod sig lokke til en utilladelig Forbindelse med en af vore Prinser, modtoges hun hver Aften, hun fremtraadte, med en almindelig Hyssen, saa at hun saa sig nødsaget til at forlade Scenen. Disse Forhold maa man vel erindre. Skuespillerstanden var ingen foragtet Stand i Danmark. Mændene decoreres af Landets Konge, Kvinderne vare Omgangsveninder med Landets første Damer, naar de i Aand og Dannelse vare deres Lige. Men til Trods for alt dette er der Farer, store sjælelige Farer, som det gjælder at bekæmpe og overvinde.

Hvad man i Skuespillerstanden først og fremmest maa vogte sig for, naar man vil bevare sin Personlighed uskadt, det er, at overføre i Livet, hvad der kun hører hjemme i Kunsten, nemlig: *at føle gennem Phantasien, i Stedet for gennem Hjertet*. I Kunsten er Phantasifølelsen tilstrækkelig, - men tror man, at den ogsaa er tilstrækkelig i Livet, da bedrager man sig selv og Andre, og man vil vanskeligt undgaa at komme ind under 157 Affectationen, Løgneren og Selvbedraget. Jeg har ofte erfaret, at Skuespillere og Skuespillerinder, der af Alle beundredes for den dybe Følelse, de i deres Roller lagde for Dagen, at disse samme Individuer vare haarde og kolde af Gemyt. Ved Recitationen af et Digt, ved Læsningen af et Drama, hvor den rørende Begivenhed forekom, fløde deres Taarer rigeligt, men mødte de en lignende Begivenhed i Livet, da satte dette ikke i mindste Maade deres Følelse i Bevægelse, tvertimod, nu lød en Kulde, en Følelseløshed fra deres Læber, som dannede en skjærende Contrast til den Følelse, der hos dem ved et Digt saa let kom i Bevægelse. Her skulde Hjertet have været rørt, lige saa stærkt som Phantasien blev det hist; men det skete ikke, fordi den virkelige Følelse var forsømt og uudviklet.

I Hamlets Monolog, hvori han undrer sig over, at Skuespilleren har fældet *virkelige Taarer* ved at recitere Stedet om Priamus' Mord, udbryder Hamlet, da han er ene:

O, hvilken Træl og Nidding er ei jeg?
Er det ei uhørt, at hiin Gøgler kunde,
blot i et Digt, en Drøm af Lidenskab
sin Sjæl saa tvinge efter eget Tykke,
at al hans Aasyn blegned' ved dens Gjæring;
Graad var i Øiet, Vildhed i hans Ansigt,
hans Stemme brudt, hans hele Stilling passet
til Sjælens Følelse - og det for intet!
for Hecuba.
Hvad er ham Hecuba, og han for hende,
at han for hende skulde fælde Taarer?
Hvad gjorde han da, hvis han havde min Grund
og min Opfordring til Bevægelse?
I Graad han vilde drukne Skuepladsen.

Men her er netop Forskjellen paa de Taarer, en Skuespiller ved Phantasiers Hjælp formaar at frembringe, og de Virkelighedens Taarer, der fremstrømme af det betyngede Menneskebryst.

Phantasifølelsen er characteristisk for alle betydelige Skuespillere, i den have de deres Styrke; men ved den blive de ikke alene som oftest staaende i Kunsten, hvor den er tilstrækkelig, men de overføre den i Livet, hvor den ingenlunde slaar til. Ligesom de i Kunsten udvikle deres Phantasifølelse, saaledes burde de i Livet udvikle Hjertets Følelse, thi kun denne gjør os til Individuer, kun derved bliver det os muligt at bevare en bestemt Personlighed. Men Hjertets Følelse kan ikke være bygget paa Æsthetik. At forene 158 Udviklingen af Hjerte og Phantasi, det er Opgaven, der saa sjældent løses. Skuespillerne staa altid i Fare for at slaa sig til Ro i Phantasien; de opfatte Menneskeforholdene, deres egen Stilling i Samfundet, Ret, Pligt, Religion med Phantasien; derfor leve de mere end nogen anden Samfundsklasse i idelige Illusioner med Hensyn til sig selv og Andre, og Personligheden, der skulde være bygget paa Virkelighed, udsættes for at gaa tabt. Det Eiendommelige hos slige Phantasimennesker i denne Stand er, at ethvert Fodspor, de træde paa deres Livsbane, strax ligesom kastes til efter dem. Det mest entusiastiske Venskab udslettes, ligesaa hurtigt som det opstod; de sværme i Dag for det, de om en Maaned omtale med Foragt; de gaa i Livet som i deres Roller fra den ene Stemning til den anden. Paa hvert Punkt mene de vel, hvad de sige, men det, de sige, har ikke fæstet Rod i deres Inderste, saa at det ved det mindste Ryk visner hen; thi det har ikke faaet Tid til at fæste sig i Sjælens Dyb. Glemsel, en utrolig Glemsel af Alt, hvad der ligger bagved, er i Et væk tilstede, og deraf følger da, at de komme i idelig Modsigelse med sig selv og intet Udbytte have af deres tidligere

Erfaringer. De benegte i Et væk deres tidligere Handlinger, fordi de virkelig ikke erindre dem; thi de have ikke været Gjenstand for Selvbefredelse, Anger, Skam. Og bringes de undertiden af deres urolige Sjæl til Løfte om Forbedring, da bortdunster Løftet lige saa hurtigt som Erindringen om Gjærningen. Deres Bod bestaar i Løftet, men ikke i at holde det. De leve i Øieblikket med alle dets Lidenskaber og Illusioner og tro fuldt og fast, at den samme Glemsel, som de ere i Besiddelse af, findes hos Alle.

I ingen anden Kunst virkes der saaledes ved *Personligheden* som i Skuespilkunsten. Men nu er desuagtet Opgaven den at skille sin private Personlighed fra Kunstnerpersonligheden, at holde den private Personlighed fast og bestemt lige overfor Kunstnerpersonligheden, saa at man er et Menneske, et eiendommeligt Menneske udenfor sin Kunst; aldrig at lade disse to flyde sammen, saa at den theatraleske Personlighed overføres i Livet. Sker dette, da tabes det egentlige Menneske for det tildigtede. Idealiteten i Livet skal være Sandhed, medens den hos Kunstneren er et laant Skin; dette Skin laanes nu altfor ofte af det virkelige Menneske i Livet, og med denne Dragt, laant fra Phantasigarderoben, slaar han sig nu saa let til Ro, og Mængden hjælper ham hermed, idet den ligesom Børn tror, at Kunstnerskikkelsen i Sandhed hører ham til. Kunstneridealitet og Menneskeidealitet, Kunstnerværd og Menneskeværd, det er to forskellige Ting; dette kunne vi Kunstnere, vi Skuespillere ikke ddt nok udtale for os selv med al den Alvor, vi formaa at fremkalde. Holde vi fast ved dette, da ville vi, hvor høit vi end staa som Kunstnere, bevare den Sjælens Ydmyghed, som intet tænkende Menneske kan eller bør 159 unddrage sig. Saa snart derfor *Kunstnerhovmodet* indtræder, da er Faren der, thi den menneskelige Ydmyghed, Beskedenhed, Følelsen af egen Skrøbelighed er da paa Vei til at gaa tilgrunde i Illusionernes Rige. Idet vi hovmode os, opgive vi vor virkelige Personlighed for den indbildte i Kunsten.

Men ikke mindre farlig er *Kunstnerfortvivelsen*. Vistnok siger Intet en Kunstner tydeligere, at han endnu staaar paa Dilettantismens Standpunkt, end naar han ubetinget er tilfreds med sig selv. Aldrig er man gladere, tryggere, tillidsfuldere. Hvorfor? Fordi Idealet paa dette Punkt endnu ikke har viist sig, end ikke i det fjerneste Fjerne. Gaar man videre fremad, da stiller Idealet sig med Et for vort øie og siger: "Her er jeg; er det mig, du søger?" Mange standse da pludseligt forfærdede, vende strax om og opgive det Begyndte, thi Idealet har noget Afskrækkende for dem, som se det staa der, strengt og ubøieligt, idet det ligesom siger: "Hæv dig til mig, om Du kan; jeg bliver staaende paa min Plads og kommer dig ikke et Skridt imøde." Paa de i Sandhed Udvalgte gjør dette Syn den modsatte Virkning; som et Barn, der strækker de spæde Arme mod Moderen, saaledes strække disse Udvalgte Armene mod dette Syn. En hidtil ukjendt Attraa bemægtiger sig dem, thi Synet viser dem, hvad det er, de bør stræbe efter at naa, og den viser Sjælen sin Styrke, idet Intet formaar at afskrække den. Anstrengelsen. Kampen begynder; man begiver sig paa Veien mod Idealet, levende snart i Haab, snart i Modløshed; thi lidt efter lidt mærker man, at Afstanden er meget længere, end man først havde haabet. Man kan sammenligne denne Gang med Vandringen op ad et Bjerg; ideligt synes man, at der kun kan være ganske kort til Spidsen; gaar man kun et lille Stykke endnu - mener man - da er man der; men er dette Stykke gaaet, da ser man til sin Fortvivelse, at Spidsen, der syntes saa nær, viser sig fjernere end før, indtil man udmattet synker sammen, og Natten overfalder En. Hvor mangan Kunstner har Natten ikke overfaldet, forinden Høidepunktet var naaet! Denne Kamp, der bør og skal føres, bærer, hvor berettiget den end er fra Kunstens Standpunkt, i sig en Spire til Personlighedens Tilintetgjørelse. Det gjælder her om, ikke at fortabe sig i en modløs, sygelig Fortvivelse, der medfører Vrantenhed og Ubillighed mod sig selv og Andre; denne Virkning er en giftig Svamp paa Kunstnerens Sjæl, den er et Tegn paa, at man sætter sit Kunstnermenneske over sit moralske Menneske. Af Kunst alene kan intet Menneske suge sin hele Næring; det vilde da gaa ham, som Profeten siger: "Han vil være som den Hungrige, der drømmer, at han æder, som den Tørstige, der drømmer, at han drikker; naar han vaagner, er hans Sjæl tom og hungrig."

De Fleste ere enige om, at Faren i Skuespillerstanden er størst for Kvinden; af den Mening er jeg ikke; *det er for Manden, at Faren er størst*.

160

Den første og vigtigste Betingelse for at komme uskadt ud af denne Virksomhed er ved Siden af Livet i Kunsten, i Illusionens Rige at have et fast Fodfæste i Livets Virkelighed. Dette har Kvinden paa en naturlig Maade, naar hun er gift. En Skuespillerinde bør derfor fuldt saa vel som andre Kvinder strengt opfylde de huslige Pligter i det private Liv. Og at dette lader sig gjøre, veed jeg af Erfaring, hentet ikke fra eet Exempel, men fra mange. Dette er Modvægten mod at gaa op i Hulhed og Forfængelighed. Lever hun ret heri, da vil Omsorgen, Angesten for hendes Kjære tvinge hendes Tanke hen imod Livet, hen imod Gud, og hvor dette Liv først er vakt og blevet en Nødvendighed, der skal nok al Selvforgudelse, al indbildt Storhed, al ussel Forfængelighed tabe sin Kraft. Naar man ikke fritager sig selv for nogen Pligt, men gjør sin Gjærning som ethvert andet christeligt Menneske, da har det ingen Nød med, at man jo nok faar Fodfæste i Livets Virkelighed. At danne et Hjem, det er en Opgave, som ingen Kvinde maa lade sig berøve, hvad saa end hendes aandelige Begavelse kan føre hende ind paa, thi ingen Opgave for Kvinden er større end denne. Gjør hun dette ved Siden af hvilken som helst Kunst, hun hengiver sig til, da kan hun, selv om hun er Skuespillerinde, fuldtud bevare sin Menneskeværdighed, sin Individualitet; opgiver hun dette, da bliver hun en glimrende Dukke, hvilken Alle bruge som en Leg, der varer - indtil man er kjed af den, og Dukken kastes hen i en Krog, forglemt af Alle. *Men man skal ikke lade lege med sig*. Man skal holde sig selv i Agt, naar man vil, at Andre skulle agte En.

Fristelser gives der i enhver Stand. Jeg har kjendt mange Kvinder, som ere faldne for dem; men de dybest sunkne vare ikke Skuespillerinder. Jeg tror tvertimod, at Kunsten bevarer mangan en Kvinde for Fald. Den er ligesom en Afleder for det urolige Sinds Begjæringer. Den fordrer strengt Arbeide, og mangan Kvindes Fald skyldes Lediggang, Mangel paa Virksomhed. Som vort Husliv nu engang er indrettet, kan dette ikke optage en Kvindes hele 'lid. Hun udfylder den da let med at læse Roman paa Roman og at phantasere sig ind i at være Heltinden i dem, hun kommer ind paa den sygelige Sentimentalitet, hun sukker over at hendsidde ubemærket, hun længes efter i Virkeligheden at spille en "Julie"s Rolle, hun finder Livet trivielt, og i denne Tomhedens Tilstand kaster hun Romankaaben over den første den bedste Pjalt, der, ligeledes ofte af Lediggang, bringer hende sin Hyldest; og nu mener hun da, at Livet har fyldstgjort hendes ideale Fordring, fra dette Øieblik fyldes hun kun af een Tanke, - at denne er syndig, viser hun bort med al den Veltalenhed, som Synden er Mester i at indgive hende. Stakkels Kvinder! Hvilke Skuffelser vækkes I ikke af, naar I vaagne ovenpaa Drømmen, foragtende Eder selv og den, hos hvem I søgte Livets Fylde. Kunsten kan derimod være en Afleder. I denne har Følelsen og Phantasien rig Næring.

161

Det Ideale, som vi Dødelige altid længes efter at komme i Berøring med, findes i den; er denne Idealitet end et Skin. saa er det dog et Skin, som ofte kan udvikle os for et høiere Sandhedsideal.

Men ligesom Livet har sine umoralske Virkelighedsskuespil, saaledes gives der desværre ogsaa umoralske Digtværker, og disse nydes som oftest, med størst Graadighed, baade af Tilskueren og Kunstneren, uagtet disse sentimentalt-hysteriske Stykker ere en Gift for begge. Og visselig kan det være skadeligt for en ung, uskyldig Pige at gjøre sig til Repræsentant for slige Arbeider. Selv saadanne Digtværker som "Emilie Galotti" eller "Kabale og Kjærlighed" ere betænkelige, thi vel fremtræder Sentimentaliteten her forenet med Talent, med Aand, men den er ligefuldt sygelig og nervepirrende, fordi disse Digtværkers Forfattere mangle det rensende Salt, som ophæver al sygelig Sentimentalitet, nemlig det comiske Element. Det comiske Element bringer Sundheden, det er som Jernpiller mod Blegst; det Comiske bryder alle Følelser af uren Natur, Latteren er rensende. "Men" - vil man vel sige - "en Tragedie kan jo ikke være comisk!" - Nei, men den Digter, som skriver Tragedien, kan, in mente, have det comiske Syn; hvor det findes, nedsynker Alvoren aldrig til sygelig Sentimentalitet. Dette er een af Grundene til Shakespeares Styrke, dette giver hans Tragedier det røde, kraftige Blod. Kun de gamle græske og franske Tragediers kolde Plastik og ophøiede Ro kan undvære det comiske Element uden at nedsynke i Sentimentalitetens sygelige Blødhed.

En anden Fare for den unge Skuespillerinde er, at hun ligesom for tidligt modnes; Blomsterknoppen springer for tidligt ud; hun indvies let i Livets Mysterier paa den Tid, da andre Kvinder endnu ere Børn; og det gjælder nu, om hun kan modtage alle disse Indtryk, disse for hendes Alder unaturlige Lærdomme, uden at der gaar Orm i Knoppen. Dog, ligesom et Barn kan læse en uanstændig Bog uden at tage mindste Forargelse heraf, saaledes kan den unge Pige ubevidst glide over disse Skjær uden at gjøre sig Rede for, at de kunne bringe Død og Fordærvelse. Jeg veed af min egen Erfaring, at man i en meget ung Alder kan spille en Rolle som f. Ex. Prinsesse Eboli i "Don Carlos" uden at ane den dybe Umoralitet, hvoraf denne Rolle er gjennemtrængt. Naturligvis spilles den da høist ufuldkomment; men hvad der mangler i Skuespillerindens Bevidsthed, lægge de mere indviede Tilskuere til, uden at hun lider noget Skaar ved at fremstille, hvad der for hende selv er en Gaade.

Nogle mene, at allerede det, at unge Piger ofte spille gifte Koner, sætter deres Phantasi i en betænkelig Bevægelse. Heri kan jeg nu lige saa lidt være enig eller se nogen Fare; thi tænk paa, at de smaa Pigebørns første Lege ere at forestille Mand og Kone, Moder og Børn! Hvilken lille Pige 162 betragter ikke sin Dukke som sit eget Barn? "Jeg vilde ønske, at jeg havde atten Børn!" udbrød engang en lille Pige. "Og hvad vilde du med dem?" blev der spurgt. "Lege med dem, naturligvis!" lød Svaret.

Andre mene, at det, at den unge Pige ofte udsættes for paa Scenen at omfavne sin Elsker, er i høi Grad anstødeligt. Ja, det kan vel se saadan ud for Tilskuerne, der sidde uvirksomme og kun optagne af Nydelsen, idet de give deres Phantasi frit Løb. Men Skuespillerinden, der veed, at hun er udsat for de tusinde Blikke, har andet at tænke paa end den Nydelse, der kan ligge i et Favntag. Hun staar der i fuld Spænding ved Udøvelsen af sin Kunst, hun tænker paa sin Stemmes Betoning, sine Bevægelsers Beherskelse. Det er ikke hendes private Arm, om jeg saa maa sige, hun omfavner med; det er den Piges, hun fremstiller. Hendes hele Tanke er opfyldt af, om det nu i Aften vil lykkes hende at komme i Aande og derved beaande Andre. Hendes Omfavnelser er ens og lige varme, enten Gjenstanden for denne Omfavnelser er gammel eller ung, smuk eller hæsli, enten han personlig er hende behagelig eller modbydelig; thi det er ikke denne eller hin Skuespiller, hun omfavner, det er Helten i Stykket, hun ser i ham. Det er derfor en almindelig Tale mellem Skuespillere, at Intet i Verden er flauere end et Theaterkys; og der ligger ikke saa Lidt i denne Tale, thi dette viser, at Virkeligheden har paa dette Sted Intet at betyde. Hertil kommer, at det Samliv, Skuespillere og Skuespillerinder dagligt føre med hinanden paa Prøverne om Formiddagen og ved Forestillingen om Aftenen, lidt efter lidt antager et saa hjemligt Præg som mellem Brødre og Søstre; og dette er ret vel skikket til at slaa alt idealt Sværmeri for hinanden til Jorden. Mødtes man kun om Aftenen, ridderklædt og med Strudsfjer i Hatten, da kunde det blive farligt nok. Men ligesom Ingen er Helt for sin Kammertjener, saaledes bevirker den daglige Visen sig i Negligé for hinanden, at Prosaens styrkende Nærvarerelse stiller Alt og Alle i det rette

menneskelige Lys. Sandheden til Ære vil jeg dog tilføie, at Forholdet mellem den feirede Elsker og Elskerinde, der ideligt udøve deres Kunst sammen, kan udvikle sig til et Forhold af en noget varmere Natur. Ideligt sammenknyttede i denne Phantasiverden, hvori man er afhængig af hinandens Frembringelser ligesom en Sanger af sit Accompanement, smelter deres Arbeide, deres Interesser sammen. Den Ene varmer og begejstrer den Anden, og man føler, at det Bifald, Sammenspillet fremkalder, maa deles lige mellem begge. I dette Fællesskab i selve Kunsten og dens Løn udvikler der sig ofte hos dem en Hengivenhed for hinanden, der let antager en saadan Form, at det Rygte til alle Tider opstaaer, at de, der ofte spille Elsker og Elskerinde med hinanden, ogsaa ere dette i Virkeligheden. Og nogen Sandhed er der i dette Rygte, men Elskerforholdet er dog i Virkeligheden et Phantasiforhold. Det er det Ideale i Kunsten, der 163 uvilkaarligt overføres paa den private Person; men det er sjældent, at denne Følelse gemmer nogen virkelig Alvor i sig, saa at den for Livsforholdene er temmelig uskadelig. At Erfaringen kan have viist det Modsatte, er vel saa, men soim oftest falder denne Phantasikjærlighed med Costumet efter Forestillingens Slutning; Publikum derimod har ligesom en Trang til at styrke sin Phantasinydelse ved at tænke sig dem som virkelig Elskende, hvis Flamme varer ind i Virkelighedens Verden, naar Teppet forlængst er faldet.

Et andet Spørgsmaal er, om ikke den unge Kvinde, der ideligt bevæger sig i det erotiske Element, i den Grad lader dette blive sin anden Natur, at det bliver hende vanskeligt at slippe det, om hun end bliver aldrig saa gammel; - ifald man virkelig nogensinde sjæleligt ældes, naar man beskæftiger sig levende med en Kunst. Men ligesom det visselig ikke er smukt, at Kvinden for længe holder fast ved det erotiske Element, saaledes har jeg ofte fundet det stygt, at Kvinder udenfor Scenen altfor hurtigt slippe den kyske Amor. Naar de ere blevne Hustruer og Mødre, da er det ligesom om de mene, at nu kunne de lægge al Erotik paa Hylden; - og ikke sjelden forfalde de da til en Trivialitet, hvis Virkning paa deres Ægtemænd ikke udebliver. Den Kone, der kan bevare Elskerinden lige overfor sin Ægtemand, hun er sikker paa at bevare ham som Elsker.

Det er en gammel Tale, en indgroet Fordom, at der skulde ligge noget Ukvindeligt i at stille sig frem paa Scenen for Mængdens Øine, i at lade sig legemligt og aandeligt beundre. Er det da virkelig dette Motiv, der bevæger den Kvinde, hvem en kunstnerisk Begavelse blev skjænket, til at betræde Skuepladsen? Jeg tror det ikke. Ganske vist tror jeg, at det kun er som Barn, altsaa uden egentlig Valg eller Bevidsthed om, hvad man giver sig ind paa, at man *freidigt* indtræder i denne Stilling; og det er et stort Spørgsmaal, om i det Hele taget et fuldt udviklet Menneske, for hvem Christendommen ret er gaaet op, nogensinde vilde kunne overvinde alle de Tvivl, hele den Frygt for sin Personligheds Fortabelse, som denne Virksomhed udsætter for. Men jeg tror tillige, at de fleste Kvinder, som begive sig ind paa denne Bane, gjøre det ikke saa meget af Forfængelighedshensyn som af æsthetisk Sværmeri. Hverdagslivet trætter og keder dem, de søge Idealet og kan kun se det realiseret i Kunsten. Visselig gives der ikke Faa, for hvem det at beundres, at faa sin Forfængelighed tilfredsstillet, er Hovedsagen; men værer visse paa, I som betræde Banen af denne Grund, at det da kun bliver en kort Tid, hvori I glimre! Det vil gaa Eder som alle andre Blomster: i Dag plukkede og beundrede for deres Skjønhed, i Morgen bortkastede for at afløses af skjønnere og friskere. Og alligevel! naar Alt kommer til Alt, er da den forfængelige Kvindes Fremtræden paa Scenen saa vidt forskjellig fra de Kvinders, der færdes ved alle offentlige Forlystelser, paa Gaderne, i Theatret, 164 paa offentlige Baller og Maskerader, hvor de i Pynt og Pragt kappes om at overbyde hverandre, hvor man med et halvt Øie strax opdager, at her gjøres Alt for at vække Opsigt og Beundring, med andre Ord, glimre ved legemlige Egenskaber for Alles Øine? Disse Modedamer ere virkelig ikke saa forskjellige fra hine Modeskuespillerinder, som man tror. Ungdommen drives hen med Fjas, disse blive ligesom hine daarlige Hustruer, daarlige Mødre, og Alderdommen kommer listende bag paa disse som paa hine, uden at der er gjort nogen Forberedelse til at modtage den alvorlige Gjæst, vi kalde Døden.

Men hvad er da Motivet til denne Higen efter et Kunstnerliv hos den voxne Kvinde, der af et indre Kald uimodstaaeligt tvinges ind paa denne Bane, som, naar Alt kommer til Alt, fører større Smerter end Glæder med sig? Ja, hvad er Motivet? Spørg Fuglen, hvorfor den flyver! Spørg Fisken, hvorfor den svømmer! Spørg Barnet, hvorfor det just udstrækker Armene efter Moderen! Det er Instinkt, der ikke lader sig standse eller tilbagevise. For at leve maa vi aande, og en kunstnerisk Natur tørster efter at udfolde de Kræfter, der bevæge sig i det Indre, de kunde ikke Andet, de maa bruge Vingerne, der løfte dem op i Idealitetens Sfære, de flyve mod Idealet, som Fuglen flyver mod den blaa Himmel; de føle sig først hjemme paa det ideale Omraade. Det jubler og synger i deres Indre, og Tonerne maa ud! - Hvad ligger der egentlig i en Kunstnernatur? Der ligger Anelsen om en guddommelig Tilværelse, og denne Anelse udtaler nu Enhver i den Kunstform, der for ham er den naturligste, Maleren gennem Farverne, Billedhuggeren gennem det formede Ler, Musikeren gennem Tonerne, Digteren gennem Ordet og Skuespilleren gennem Forstaaelsen og Udtalelsen af dette Ord. At udtale Digterens Rhythmer er for Skuespilleren, hvad Tonerne ere for Sangeren; det er for begge en Nydelse, en Nødvendighed at lade det klinge høit for Alle, hvad der skjult lyder i deres Indre. De ønske at kunne befri selv Stene fra deres Tyngde; de maa meddele Andre Noget af den Salighed, de selv føle, og sukke kun over ikke i den Grad at kunne faa denne Salighed fuldt frem, som de i deres Indre selv føle den. Jo høiere de staa som Kunstnere, desto mindre tilfredse ere de med, hvad de frembringe, thi dette er kun en svag Afglans af, hvad de føle i Sjælens Dyb. De ere derfor i en bestandig Kamp for fuldere og inderligere at nærme sig det Ideal, der foresvæver dem.

Jeg har sagt, at Skuespillerstanden er farligere for Manden end for Kvinden; thi der er for Kvinden intet

unaturligt i at hyldes, elskes, tilbedes eller at besynges af Digtere; dette har tvertimod været anset for Kvindens Ret fra Arilds Tid. At det altsaa ogsaa ydes en Kunstnerinde, der har havt det Held at slaa Rod i en Nation, er en Selvfølge, og alt dette behøver endnu 165 ikke at berøve hende noget af hendes naturlige Kvindelighed. Men naar nu dette samme hændes for Manden, da forrykkes hans Natur; thi der er for ham noget Unaturligt heri, og Følgen udebliver ikke. Naar en Mand bliver Gjenstand for almindelig Tilbedelse, som om han var en Kvinde, naar han passes op paa Gader og Stræder, naar han modtager rosenfarvede Billetter fra Damerne, naar han modtager Blomsterbouquetter, Digte og elskovsfulde Tiltaler, naar han indtrængende bedes om Stævnemøder, da viser sig lidt efter lidt Følgerne af et saa bagvendt Forhold; han taber sin Mandighed og bliver en forfængelig, hul, latterlig, ulykkelig Mellemtung af Mand og Kvinde; han forkvakles for Livet, medens han i Kunstens laante Ham endnu for Mængden synes at være, hvad han i Livet burde være, en virkelig Mand. Maaske vil man indvende: "Hvorledes er det muligt, at tvetydige, letsindige Kvinders Adfærd - thi det kan jo kun være saadanne, der nedlade sig til slig Ukyskhed - kan gjøre Virkning paa en nogenlunde velorganiseret Mand?" - Ak, med Skam for mit Kjønn maa det siges, at det ikke alene er tvetydige, letsindige Kvinder, der nedlade sig til slig Hyldest, men Kvinder af saa godt som alle Klasser, Kvinder, hvem man mindst skulde tiltro en slig Ublufærdighed. Sagen er, de have et helt andet Syn paa denne deres Færd. Skuespilleren er en Kunstner, en udmærket Kunstner! Det er som Kunstner, de bringe ham deres Hyldest, det er det Ideale i ham, de sværme for, ikke Personen, mene de; hvad de aldrig vilde tillade sig lige overfor nogen anden Mand, have de et helt andet Syn paa lige overfor den henrivende Skuespiller; det er jo en Tribut, de yde det Skønne, det Ophøiede, og at de have krænkert deres Kvindelighed, falder dem aldrig ind; tvertimod, de mene, at denne deres Beundring er et Tegn paa deres egen Idealitet, idet de formaa at vurdere den hos en Anden. De ere langt fra at skamme sig, de ere stolte over deres ophøiede Varme. Og den, som er Gjenstand for en saadan Tilbedelse, er kun altfor tilbøielig til at se Sagen fra samme Side, idet Selvkjærlighedens Brillen tages paa og standse al videre Kritik. Først smiles der ad denne overdrevne Hyldest; men lidt efter lidt finder man den i sin Orden, og tilsidst kan man ikke undvære den. Man begynder at se paa sig selv som en af Guderne rigt udstyret Person; man skyer al sundere Omgang, der sætter En paa sin rette Plads, man trykkes af det Overlegne, man forundres over, at her lyder anden Tale end den, der dreier sig om Ens udmærkede Talent og Person; man føler sig uhyggelig, tilovers, og det gode Selskab skyes nu, det *kjeder* .

Hvilke Undskyldninger har en Mand nu i denne Stilling? Desværre, han har mange, som næsten tvinge ham bort fra at samle sig udenfor sin Kunstnervirksomhed. De talentfulde Skuespillere have dobbelt saa meget Arbejde som de talentfulde Skuespillerinder. Hine spille saa godt som i alle Stykker; 166 thi af betydelige Dameroller gives der som oftest kun en eller to i et Skuespil, medens der er det dobbelte Antal Herreroller, og disse desuden i Regelen ere større i Omfang; heraf kommer Forskjellen i Arbejdet, og Skuespilleren har derfor saa godt som aldrig Tid for lutter Prøver og Indstuderinger til at slaa sig til Ro i Hjemmet. Kommer han hjem, da er det som oftest for at udhvile sig en kort Tid og da atter begive sig paa Theatret; ellers er hans eneste Forretning i Hjemmet den at indstudere sine Roller, altsaa en Fortsættelse af Theatervirksomheden. Her paahviler ham nu intet andet Arbejde, der kunde sprede og styrke Tanken, netop ved Modsætningen til det Kunstneriske. Og spørger man nu: Men kunde dette ikke være anderledes? Kunde han ikke skaffe sig en saadan Beskjæftigelse? da siger Erfaringen: Nei, vanskeligt. En Skuespillers Tanker, især naar han er i størst Yndest og altsaa i størst Virksomhed, ere uophørligt optagne af den Rolle, han for Øieblikket er sysselsat med; han gaar i en idelig Spænding, om denne Opgave skal bringe Held eller Uheld; saa det lader til, at det ligefrem er ham umuligt i de spredte Fritimer, Theatrets Tjeneste levner ham, at samle sine Tanker til noget alvorligt Studium i anden Retning; hvorimod Kvindens daglige Sysler, der jo ikke ere af en saa aandig Natur, ligefrem ere en Befrielse for hende, en Hvile for Sjælen, et Styrkningsmiddel for Legemet. Det er ogsaa muligt, at Kvinden ifølge sin eiendommelige Natur har mere Lethed, mere Bevægelighed til at gaa fra det Ene til det Andet. Erfaringen viser næsten uden Undtagelse, at end ikke de Mænd, der komme til Theatret fra videnskabelige Stillinger, kunne fortsætte Studierne, af hvad Art disse end monne være, men strax lægge alt Sligt tilside for at overgive sig til en vis Driven om paa offentlige Steder, hvis Selskab og hele Adspredelse er meget demoraliserende, en Spadseren op og ned ad Gaderne, hvor de stadigt have den Tilfredsstillelse at mødes af beundrende Blikke, der ligesom fortsætte det lydelige Bifald i Theatret, af Venner, der udtrykke deres Glæde ved at indbyde dem til Nydelse af stærke Drikke og pirrende Retter. Disse Fristelser kunne kun faa Skuespillere modstaa, og mange af dem have formeligt uddannet sig et System, hvorefter dette hører til "for at holde sig i Aande", som det hedder. Intet kan bøde herpaa uden en Beskjæftigelse af en helt anden Natur. Jeg anser det for en stor Lykke for en Mand i denne Stilling, dersom han ved Siden af sin Kunstnervirksomhed har et tilladeligt Liebhabereri, en Dilettantisme, som f. Ex. et lille Talent for Tegning eller Maling, ja selv et lille Snedkerværksted, en Dreierbænk eller Arbejdet i Metaller, kort sagt en eller anden Haandgjerning, der kan øves, medens Aanden hviler, og faa Tiden til at gaa paa samme Maade som Kvindens Syslen med Sax og Naal og med Alt, hvad der hører inden Husets Omraade. Dette er hendes Frøelse; havde Manden noget Lignende, der bandt ham til hans 167 Kammer, da vilde Hjemmet derved faa en stadig fornyet Tillokkelse for ham, han vilde længes efter sit lille Liebhabereri, og Familielivet vilde ikke blive ham en Byrde, men en Forfriskning fra det travle Theaterliv. Det vilde befæste hans Personlighed lige overfor Kone og Børn, saa at han fuldt ud kunde leve sit dobbelte Liv, et i Kunstens Verden med alle dets glimrende Illusioner og et i Virkeligheden. Som Menneske skal han kunne være stille og samle sig; i dette indadvendte Liv skal hans Villie, hans Attraa styrkes til et christeligt Livs Bestræbelser; thi hvor dette Liv ikke vækkes, gaar Kunstneren tilgrunde i sin egen Selvforgudelse og Mangel paa Mod til at se sig selv, som han

er. Ak, jeg veed det, jeg kjender alle de Talemaader, hvori saa mange Kunstnere forhærde sig. "Vi kunne ikke leve som andre Mennesker," sige de. "Vi maa føre et frit Liv, vi maa have Lov til at beruse os i de Lidenskaber, der af Moralisterne fordømmes som utilladelige. Vi maa have Nydelser, der kunne holde os i Aande, vi have vor Religion i Poesiens Verden; vi kunne ikke være som alle disse Philistre, vort Liv maa være frit og ubundet." - Men, du arme Sjæl, hvor vidt tror du at komme med alt dette, naar engang det store Teppe falder for dit jordiske Liv? Kan noget af alt dette, hvori du søger din Nydelse, løfte dig en Tomme op af det Hav af Elendighed, som en Sjæl maa føle, der pludseligt staar afklædt for en strengere Dommer end den, du er vant til bag Lamperækken? Og hvis det virkelig forholdt sig saaledes, at et sligt ubundet Liv maa føres, ifald Kunstneren skal bevares i dig, ser du da ikke, at saa var denne Kunst virkelig en umoralsk Kunst, at saa var Alt, hvad du kalder skjændige Fordomme, sørgelige Sandheder?

Jeg har ofte hørt den Mening udtales, at med det rette Geni har det ingen Fare, det er kun de middelmaadige, de mindre begavede Skuespillere, der gaa tilgrunde. Men min egen Erfaring har netop lært mig det Modsatte; det Mærkelige er, at Faren for Personligheden først ret indtræder hos Talentet af *første Rang*. De Underordnede frelses netop derved, at de ere underordnede og altsaa ikke blive Gjenstand for en Tilbedelse, der er en Mands Natur imod, en Hyldest, et Lefleri, som oftest af den Art, at det burde vække Modbydelighed; men hvad kan en fremragende Skuespiller ikke taale og finde sig i af Sligt, ja kræve som en Rettighed, hvis Udeblivelse dybt saarer, ængster og nedslaar ham! Af underordnede Talenter har jeg kjendt mange sandhedskjærlige, brave, agtværdige Mænd, trofaste i alle deres Forhold, ganske fri for denne for en Mand særligt uhyggelige Forfængelighed, der overalt ser sit eget ydre Billede.

Der er et Syn, som altid har været mig modbydeligt, just fordi der ligger Mere heri, end man sædvanligt antager, nemlig, at Skuespillere, men især Dansere ikke kunne se et Speil i en Stue uden ideligt at kaste et Blik deri 168 for at betragte sig selv. Det er netop denne ydre Selvbetragten, der virker skadeligt paa den indre: Altid Blikket udad, aldrig indad, og det er dog dette Blik indad, der skulde være deres Frelse mod al den ydre Hyldest, hvori de kun altfor ofte se meget Mere, end der findes. Naar man af Erfaring veed, hvor lidt et Publikums Begeistring saa ofte betyder, hvor ofte det Gode, det Udmærkede fortrænges af det Ringere, det Middelmaadige, da maa en Kunstner, der ikke er blottet for al Reflexion, i sit Hjerte blive kold ved det, som i hans yngre Aar, da han stod paa et umiddelbart Standpunkt, fik hans Hjerte til at banke af Henrykkelse.

Men her staa vi atter ved et nyt, vanskeligt Vendepunkt for den dramatiske Kunstner; thi det er ogsaa farligt for en Skuespiller at faa dette Syn paa det, der er Betingelsen for at holde hans Varme, hans egen Kunstnerbegeistring ilive. Publikum er jo for ham den Elskede, hvis Kjærlighed og Hyldest han ikke kan taale at tabe; men naar en Elsker først faar det Syn paa sin Elskede, at hun ikke er til at stole paa, at hun er flygtig, troløs, at den Første den Bedste kan fortrænge ham, da er Fortryllesen hævet, og Tvivl og Mistro er traadt i Stedet. Altsaa, det hører med til en Skuespillers Liv og Tilværelse at have Tro paa Mængdens Dom, at elske og agte denne Dom, thi hvorledes skulde man attraa at besidde det, som man tvinges til at ringeagte. Det er jo denne Dom, der giver hans hele Virksomhed Betydning, denne Dom, han af al sin Evne stræber at vinde til Gunst for sig, denne Dom, der fylder ham med Liv og Lyst, der giver ham Betydning i Samfundet eller maa berøve ham al Lyst til sin Gjerning. Det er derfor naturligt, at denne Dom er Liv eller Død for ham. Han er bleven vant til at beundres, vant til Enthousiasmens Sødme; tager man disse Goder fra ham, synker han hen i Fortvivlelse, ifald hans hele Tilværelse ene og alene holdes sammen i Udøvelsen af denne offentlige Virksomhed, og han derved har forsømt den personlige Udvikling. Og hvor ofte, ja man kan sige hvor uundgaaeligt, sættes ikke en Skuespiller sent eller tidligt paa denne Prøve! Hvor ofte forvandler ikke et Publikums Enthousiasme sig til den skaanselsløseste Forfølgelse? Der var ingen Grund til Enthousiasme, lige saa lidt som til den senere Forfølgelse; det var et Tilfælde, en Modesag, der bragte ham op, et Tilfælde, en Modesag drager ham atter ned. Det Første er han menneskeligt tilbøielig til at anse som fortjent, det Sidste som en himmelraabende Uretfærdighed. Dette Vankelmod hos et Publikum kjender enhver Skuespiller kun altfor godt, og derfor gaar han i idelig Spænding og Uro for at tabe det Erhvervede, og med dette Tab sin hele Lykke og Tilfredshed. Thi de Fleste have Intet at sætte i Stedet, Intet, der kan udfylde deres Liv, Intet, hvorved de nu kunne gjøre deres Personlighed gjældende; det var kun paa Scenen, under den magiske Belysning, i Illusionens Verden, at de formaaede at gjøre sig 169 gjældende, ikke i det dagligdags Solskin, hvor ingen Digter laaner dem en Ham, men de kun have den samme som andre Dødelige.

Naar man gaar de forskjellige Theaterhistorier igjennem rundt om i Verden, hvor gribes man da ikke af Medynk med alle disse Kunstnerbegavelser! Ak, en dyb Smerte har ofte grebet mig ved disse Beretninger, hvor ene Fortvivlelsen er bleven tilbage ovenpaa alle Triumpherne. Hvor mange af disse begunstigede Kunstnere ere ikke endte snart i det dybeste Tungsind, snart i Vanvid! Hvor mange have ikke berøvet sig selv Livet, fordi det var dem uudholdeligt tilsidst kun at leve i Virkeligheden, efter at de med Aarene vare tvungne til al trække sig tilbage! Man nænner ikke ret at løfte Sløret for at udmale den sjælelige Elendighed, der viser sig, naar det stærke Piringsmiddel ophører at holde Nervesystemet i Spændkraft. Men hvilke Midler ere da ikke ofte benyttede hertil! Svir og Drukkenskab uden at tale om andre Laster, ere oprindeligt ædle Naturer bukkede under for. For blot at nævne nogle af de mest bekjendte Navne, hvilken Sorg at se en Natur som den berømte tyske Skuespiller Ludwig Devrient synke ned til lave Lidenskaber! Og det var dog en Skuespiller, som de største Aander i hans Tid, en Lessing, en Goethe, satte saa høit som

Menneskefremstiller; saa man maa vel udbryde med Shakespeares Cassio:..O, Du Vinens usynlige Aand, dersom Du intet Navn har, hvormed man kan kjende Dig, saa lad os kalde Dig - Djævel - O, at man kan faa en Fjende i sin Mund, der bortstjæler Ens Hjerter! O, at vi kan ved Forlystelse og Glæde, Nattesviir og Støien omskabe os selv til Umælende!" Hvilken Slutning paa det hele, tilsyneladende glimrende Liv! Den franske Sanger Nourrit berøvede sig selv Livet, og hvorfor? Fordi hans Sangstemme havde taget Skade. Denne Sangstemme var altsaa hele hans sjælelige Liv og Tilværelse; udenfor denne havde Livet altsaa ingen Opgaver for ham, og han overskar sin Livstraad henede uden at ane, hvilken Opgave der da ventede ham hisset. Hvilke Dødsleier staa vi ved hos disse misundte Ulykkelige! En dør i Fortvivlelse, en Anden med en skøn Replik paa Læben af den Rolle, hvori han mest har glimret. En Stemmes Tab, Aarenes Fremrykning, Mængdens Ugunst, Vankelmod og Glemsel, alt dette er for de Ulykkelige det Samme som legemlig og sjælelig Tilintetgjørelse! Er dette ikke forfærdeligt! Hvor kan man forlange af Andre, at de skulle have Agtelse for Personligheder, der saa ganske glemme at have Agtelse for sig selv.

Jeg gjentager og gjentager atter, at Skuespilkunsten skal for en Skuespiller være *Alvor og ingen Leg*. Men hvorledes har man ikke set, at de største Talenter, en Rachel, en Kean, have nedladt sig til at føie den selskabelige, fornemme Dagdriververden ved endog for Betaling at spille hele Scener og Monologer af deres Glansroller. Tænk, hvilken Mangel paa sand 170 Kunstagtelse her hører til saa vel hos Selskabet som hos Kunstnerne for at tro, at disse Glanspunkter, løsrevne fra alle Mellemlid, formaa at gjøre den rette, tilsigtede Virkning, en Virkning, som Digteren netop ved sin Kunst møisommeligt har forberedt Skridt for Skridt for endelig at stille dem i det fulde Lys, naar Digtet naar op til det Høidepunkt, hvorfor det hele Digtværk er bleven til. De Skuespillere, som nedlade sig til Sligt, have begaaet den Forbrydelse at opgive Resecten for deres Kunst; hvad de her foretage sig, er Gøgl og intet Andet, enten saa deres Publikum er Keisere og Konger eller Skomagere og Skræddere. Naar Huset er beredt, da ventes Gjæsterne; Skuespillet trænger til et vel tilberedt Hus, Lamperne skulle være tændte, Ouverturen føre Tilskuerne ind i Kunstens og Illusionens ideale Verden; man skal lade sig tage ved Haanden af Digteren og i Ydmyghed følge ham Trin for Trin op paa hans Digtningens Høider. At springe alle Mellemlidene over og jasse med et Digtværk og dets Opførelse i Selskabslivet saa vel som i offentlige Aftenunderholdninger er baade en Forsyndelse mod Digteren og mod sig selv som Digtværkets Frembærer. Ær dig selv og din Livsopgave, naar du vil have, at Andre skulle ære dig og den! Slige selskabelige Kunststykker maa overlades til Dilettanterne.

Jeg veed jo meget godt, at denne Anskuelse vil møde Modstand hos mangen en Kunstner. Men i denne Modstand ligger klart for Dagen Mangelen paa den Respect, den Alvor, den Blufærdighed i Sjælen, som enhver virkelig Kunstner bør besidde lige overfor sin Kunst. Kun denne sjælelige Blufærdighed adler hans Livsstilling, medens det, at føie sig efter Mængdens Luner, er uværdigt for hans Personlighed i Livet; thi aldrig kan det siges tidt nok, at det gjælder at holde denne sidste fast; det er den, vi skulle have tilbage, naar Mængdens Gunst forlader os. Mon Rachel var bleven fortrængt af Ristori eller nogen Anden, ifald hun ikke ligesom de glimrende Meteoror paa Himlen var bristet og spredt i Luften, netop i samme Øieblik da Intet uden hendes Personligheds Styrke havde kunnet holde hende oppe, indtil de Storme, der reiste sig imod hende, vare drevne over? Hun døde jo af Tæring - vil min Læser vel svare? Ak, hvor dog Menneskene kunne være blinde og følesløse! Nei, hun døde af den Smerte, som følger med, naar en Skuespillerinde taber sit Publikum, og naar saa dette Publikums Gunst er *Alt*, hvad hun eier; naar hendes Personlighed er gaaet op i dette Blændværk, *da maa hun dø*, som en anden Ild slukkes, naar den ingen Næring faar mere, der kan holde den vedlige. Rachel døde af Fortvivlelse over, at et andet Talent truede med at gjøre hende overflødig, og over at det franske Publikum lod hende føle dette paa en hensynsløs og haard Maade. En Modsætning hertil var den Maade, hvorpaa en anden Skuespillerinde bar et lignende øjeblikkeligt Frafald af Publikum, nemlig den 171 ædle, dannede franske Skuespillerinde Mlle. Mars. Efter at hun i mange Aar havde været det franske Folks, ja man kan sige Verdens forgudede Skuespillerinde, traadte den unge, skønne og begavede Léontine Fay pludselig frem, og det friske, unge Talent blev jublende modtaget ved Siden af Mlle. Mars, der spillede i samme Stykke, og hvem man viste Kulde. En Aften, da Stykket atter opførtes, blev Léontine stormende fremkaldt. Hun kom endelig, støttet af Mars, der førte hende frem, idet hun omfavnede denne nye, opgaaende Sol og sagde til hende: "Slet mig kun ud af Andres Erindring, men bevar mig i din." Se her Forskjellen paa, hvorledes disse to Kvinder optog Publikums tilsyneladende Frafald, hver efter sin Personligheds Standpunkt.

Tiden viste, at Léontine ikke formaaede at fortrænge Mars. Tiden vilde ligeledes have viist, at et Talent som Rachels ikke lader sig fortrænge, naar hun kun selv havde haft Personlighedens Styrke til at holde sig oppe. Men dette manglede hun paa Grund af sit tidligere Liv alle Betingelser for. Paa Dødsleiet samlede den Arme alle sine Brillanter foran sig paa Pudren og sukkede fortvivlet: "Se, alt dette skal jeg forlade!" Kan man tænke sig nogen fattigere Ende paa et rigt Kunstnerliv, nogen forfærdeligere Slutning for en rigt udstyret Personlighed?

Ere vi i Mode paa Scenen, da kappes man som oftest i at drage os ind i Selskabslivet, uden at det forhindrer Kritiken fra ogsaa her at være lige saa streng imod os som hist. Man venter og ønsker at se den samme Personlighed, hvormed vi have vundet vore Beundrere fra Scenen. Men hvis vi nu viste os saaledes, da vilde man med Rette beskyldte os for Affectation, og man vilde være hurtig til at ytre: "Han (eller hun) spiller Comedie her som hist." Denne Dom er høist uretfærdig. At en Skuespillers Væsen i Livet til en vis Grad minder om Væsenet fra Scenen, er naturligt, da det jo er ved den hele Personlighed, en Skuespiller

virker. Det er med denne Stemme, disse Øine, disse eiendommelige Bevægelser, denne Gang, etc., at der frembringes disse levende Billeder; alt det, hvori det Eiendommelige ligger, kan han jo ikke aflægge til Dagligbrug, det maa følge med. Der gjøres altsaa Skuespillertalentet Uret ved at ytre, at der ogsaa spilles Comedie udenfor Scenen, paa Grund af at noget af det Kjendte atter møder Øiet. Man formaar jo ikke at kaste alt dette bort, ifald man ikke netop skal blive affecteret ved at paatage sig et andet Væsen end det, der er eiendommeligt for os. Hvis en Kvinde virker fra Scenen ved sin Ynde, da har hun denne i Livet som paa Scenen, thi da saadanne Egenskaber ikke kunne paatages, kunne de heller ikke aflægges. En lille Haandbevægelse, et eiendommeligt Kast med Hovedet følger hende naturligvis i Livet som paa Scenen.

172

Alle have bemærket disse smaa Eiendommeligheder, Alle kjende dem undtagen hun selv; thi hvilket Menneske kjender det Sammenspil af Enkeltheder ved sig selv, som giver det eiendommelige Præg? Skuespilleren saa lidt som alle andre Mennesker. Naar nu disse smaa Eiendommeligheder fremtræde i det daglige Liv, da er det jo en høi Grad af Ubillighed heri at se det fra Scenen fortsatte Comediespil. Jeg tror tvertimod, at de sande ' Skuespillere mindst af Alle *formaa* at spille Comedie til dagligt Brug. Havde de denne Evne, da vare de ikke saa godt kjendte, som de sædvanligt ere; tvertimod, de bedrage næsten Ingen, thi de have sjældent den Selvbeherskelse i Livet, som hører hertil. Deres Bevægelighed, deres pirrelige Temperament gjør dem ganske uskikkede til udover en ganske kort Tid at bedrage Nogen, der har det mindste Syn paa Menneskene. Der hører Selvbeherskelse, Udholdenhed til at bedrage, og netop disse to Egenskaber findes yderst sjældent hos dem. Der hører Kulde og Ro til at bedrage Andre, men Skuespillere have almindeligvis et hedt Blod; denne Stands værste Fjende er netop en Uro, som der hører nogen Aandsstyrke, megen Arbeiden med sig selv til at bekæmpe.

Et Ordsprog siger: "Enhver gjælder for det, han selv udgiver sig for." Naar derfor denne Stand har havt og tildels endnu har at kæmpe med den Mistænksomhed, hvormed der ses paa den, og at kun ganske Enkelte formaa at hævde deres borgerlige Stilling i Samfundet ved Siden af den offentlige, da er dette desværre Kunstnerens egen Skyld. Jeg vil slet ikke her tale om de grovere Synder, som, enten de ere Skuespillere eller indtage hvilken som helst anden Stilling i Samfundet, nødvendig maatte støde dem ud af det gode Selskab; men der gives finere selskabelige Synder, som have samme Virkning. Naar en Skuespiller f. Ex. saa godt som aldrig kan forholde sig lyttende i Selskab, men tror, at det ogsaa her er hans Opgave at forlyste dette mindre Publikum med Anekdoter, smaa dramatiske Scener o. L, da degraderer han Standen og er i Vilderede med, hvad der her er hans Erhvervs Opgave, nemlig i den selskabelige Forening med alle de Øvrige at bidrage Sit til en almindelig Conversation, men ikke at binde Munden paa alle Andre for selv at holde Enetale.

Skuespillerne gjøre derfor bedst i at leve i et Slags Incognito udenfor Scenen og saa lidt som muligt blande sig med Mængden. Meget af Fortryllesen fra Scenen taber sig, naar Enhver kan omgaas dem i det private Liv, spadsere med dem op og ned ad Gaderne og føre al den dagligdags Passiar, der forjasker enhver Personlighed. De maa helst staa for det store Publikum i det ideale Lys bag Lamperækken. "Skulle da Skuespillere og Skuespillerinder leve som Munke og Nonner i deres ensomme Celler?" vil man vel spørge. Ja, i Grunden skulle de dette; men ikke i ensomme Celler, kun 173 stille i deres Hjem, ifald der skal blive Tid og Ro for dem til at arbeide for Scenen. Og i dette Hjem bør de i deres Fritid samle faa, men dannede Mennesker; ikke saadanne, som blot fetere dem og overgyde dem med Smiger, men saadanne, lige overfor hvem de kunne forholde sig lyttende og modtagende. Ved en dannet Omgang vænnes man til at have andre Interesser end Theaterlivet og Ens Roller. De fleste Skuespillere ville svare, hvis de ville svare ærligt: "Ja, men alt dette Andet interesserer mig ikke; det kjeder mig." Ja, heri ligger netop Feilen! Alt, hvad der er Aand i, skal det interessere os at lytte til; Alt, hvad der bevæger og interesserer Tiden er en Kilde til egen Uddannelse, som en Kunstner mindst af Alle kan undvære. Det udvikler hans Menneskekundskab og virker tilbage paa hans Evne til Forstaaelsen af Digtværkerne og altsaa paa hans Fremstillinger fra Scenen. Men for at kunne drage Nytte af Andres Begavelse, Andres Dannelse, gjælder det at beherske sin egen Forfængelighed. Kun da kan man nyde Glæden af Omgangen med dem, der i saa mange Henseender staa over En, og opgive Omgangen med dem, der staa under En, og saaledes renoncere paa altid at være Nr. 1. Det er ikke vanskeligt for en begavet og agtet Skuespiller at samle en aandfuld Kreds om sig i sit Hjem, naar han kun formaar i dette Hjem at slaa den rette Tone an og lytte til de Røster, hvoraf han kan hente Belæring for sin egen Aand og vise, at han glæder sig ved Belæringen. Vi have i ældre Tider havt saadanne Skuespillere i Schwarz og Rosing, og med Sikkerhed kan man sige, at det Standpunkt, hvorpaa disse stode i Livet, var det, der gav deres Fremstillinger paa Scenen det ualmindelige Præg, der glædede Alle. Det er ikke Meningen, at Arbeidet i Kunsten og Arbeidet i Livet for at udvikle og bevare sin Personlighed skulle ske hver for sig, ligesom man har Time i Sprog Kl. 12 og i Musik Kl. 4. Idet der arbeides for at danne og udvikle Personligheden, og dette lykkes, da er dermed givet, at der ogsaa er gjort et Skridt fremad i Kunsten, ligesom Virksomheden i Kunsten, naar denne er sand og ædel, igjen kan blive til Indtægt for Personligheden; men til syvende og sidst beror Alt paa, hvilket Standpunkt Personligheden har hævet sig til. Jeg veed jo vel, at nogle af de allerfortrinligste Skuespillere have været daarlige Mennesker; men lige saa vist som et stort naturligt Geni længe kan holde det gaaende alene ved Phantasiens lette Medbør, lige saa vist er det, at Skuden saare let kan kuldseile, naar der ikke tillige sørges for en sjælelig Ballast, der kan holde det Hele i Ligevægt.

Jeg har ofte grubiet over, hvoraf det kan komme, at Skuespillere og Musikere, som jo ideligt beskjæftige sig med det Ideale, saa ofte i det daglige Liv ere raa og blottede for al Idealitet. Ifald de i Sjælen have Evne til at virke ideelt paa Andre gennem deres Kunst, maa de jo i Dybet af deres 174 Indre have noget Tilsvarende, der ogsaa maatte udtale sig i deres private Personlighed. Hos Musikere ligger det vel i, at de til Udøvelsen af deres Kunst strengt taget ingen finere Dannelse behøve, naar de kun ere musikalsk uddannede, i *al Fald* gjælder dette for den, der er Virtuoso paa et enkelt Instrument. Gennem en Componists Arbejder vil derimod nok Mangelen paa en mere universel Dannelse spores. Men nu Skuespillerne! de virke jo ved Ordet, som mest af Alt viser Dannelsens Præg; hvor er det da muligt, at ogsaa de kunne være To, i Kunsten et dannet Menneske, i Livet et raat, ukultiveret Individ? Det var jo forfærdeligt, om alle disse Kunstnere havde Evne til at udvikle en *fuldt* ideel Personlighed, men at de ved Udøvelsen af dette farlige Kunstnerliv overførte disse ideelle Spirer alene paa deres Kunstfrembringelser og derved tabte dem for deres personlige Liv! Ifald det ligesom var et Sjæleran, de kun benyttede for at glimre i Mængdens Øine, medens deres virkelige Personlighed lider Tabet. Er det tilladt for denne Pris at virke for og paa Andre?

Paa den anden Side kan man ikke tilbageholde en stor Medlidenhed med Skuespillernes Lod; thi hvad er det, der gjør denne Stilling saa farlig for Personligheden? Det er det, at de væsentligt skulle virke ved deres Person i *Øieblikket*. Hvis en Malers, en Musikers, en Billedhuggers, en Digters Værker ikke behage, ja, da er det slemt; men hvad der ikke forstaas, ikke paaskjønnes i Dag, kan blive det ad Aare, thi Værket ligger der som Vidnesbyrd, om der ved Mishaget er sket Ret eller Uret; og hvor ofte har man ikke set, at disse Kunstners Arbejde først er bleven paaskjønnet mange Aar efter dets Tilblivelse, ja ofte først efter at Kunstneren forlængst laa i sin Grav. Se, hvilket Haab, hvilken moralsk Styrke for disse Kunstnere ligger ikke heri. Miskjendelse er saa langt fra at slappe Digterens Personlighed, at den tvertimod fæstner den og giver dem ofte Impulsen til med fornyet Kraft at arbeide videre, om ogsaa en Pause let faar Andre til at tro, at Begavelsen er udtømt. En sand Digternatur er som et Skatkammer, hvortil han selv har Nøglen. Mængden tror saa ofte, at dette Kammer er tømt, fordi det en Stund er lukket og ubenyttet, medens det netop ofte under Tausheden bugner af Rigdom, som kun venter paa det beleilige Øieblik for at drages frem for Dagens Lys. Anderledes gaar det med Skuespilleren, Øieblikkets Seier er hans eneste Løn, ja er det i den Grad, at man ikke sjældent hører de store Skuespillere omtales efter deres Død, som om det, der satte Tusinder og atter Tusinder i Bevægelse, dog vist havde været Intet. "Gud veed" - siges der - "om han, ifald han havde levet nu, vilde være bleven anset som noget Overordentligt, for den Tid kunde det være godt nok, men nu!" - Intet Bevis paa denne Tvivls Urigtighed kan fremlægges, da denne flygtige Kunst 175 intet *synligt* Spor efterlader. Men enfoldig er denne Tale, thi et virkeligt Geni spiller for sin Tid, og kan han fuldt trænge igjennem i denne i lange Aarrækker - og kun da naar hans Navn til Efterslægten -, da kan man være vis paa, at det samme Geni til enhver Tid vilde gjælde ved Geniets Kraft. Hans Spillemaade i Et og Andet var maaske bleven anderledes, efter Tidens og Digternes forandrede Kunstform; men var han den Første i sin Tid, da vilde han blive en stor Kunstner til enhver Tid. Ifald der ikke laa Beviser efter en Raphael, vilde man vist ogsaa her sige: "Mon denne Raphael virkelig har været saa stor?" Beviset staar der nu, og man tier. Skuespilleren er Et med sine Fremstillinger, for ham er det nødvendigt at erholde Lønnen, Anerkjendelsen i det korte Moment, hvori han virker; thi udenfor dette har han *Intet*. De andre Kunstnere kunne forandre, omarbejde, forbedre deres Kunstværker; Skuespilleren er ligesom en Bueskytte: naar Pilen suser fra Strængen, da maa den ramme sikkert og bestemt, thi den kan ikke standses i sin Fart; Maalet *maa* rammes i Øieblikket, eller *Skuddet er spildt*. Dette, at Skuespilleren maa have sin Løn strax eller aldrig, virker nervespændende paa ham i Øieblikket og nerveslappende bagefter paa hans Legeme og gennem dette paa hans Sjæl. Skuespilleren kan udøve en Produktivitet, men kun paa anden Haand - gennem de lykkeligere Naturer, *Digterne*. Han kan Intet uden disse; men har han først modtaget det Givne af Digterens Haand, da ser han ofte, gennem sin Evne til at fremstille, klarere, bestemtere end Digteren selv, hvad der kræves for at levendegjøre Digterbillederne. Ad denne Vei er Skuespilleren produktiv, ja denne Produktivitet kan hos den geniale Skuespiller løftes op til Inspiration, der kan forbause selve Digteren; thi som en Tegning kan tydeliggjøres ved en lille Streg her, et lille Tryk hist og derved springe klarere frem, saaledes formaar Skuespilleren at danne bestemte Contourer, snart ved at fremhæve, snart ved at tilsløre, tilbagetrænge, saa at Tilskueren, der ellers ofte kun vilde se meget Lidet eller slet Intet, nu ser Figurerne lyslevende for sine Øine og ikke nærer mindste Tvivl om, hvad Digteren har villet. Naar Skuespilleren har formaaet dette, da er han lykkelig, thi han føler da sin Stillings Betydning. Og her turde det nok være, at Kvinden med sit ofte skarpere Blik, med sin Evne til at ordne og sammenholde, undertiden faar et Forspring forud for Manden, i alt Fald staar lige med ham. Medens i al anden aandelig Virksomhed Manden staar over Kvinden, er det en Kjendsgjerning, at i Skuespilkunsten staa de og have de altid staaet lige. Dette styrker mig i den Anskuelse, at Skuespilkunsten ret egentlig er en kvindelig Kunst, naturlig for Kvinden, og altsaa mindre farlig for hendes Personlighed end for Mandens.

176

Med Hensyn til en Kunstners Anerkjendelse fra Publikum Side. er det et Spørgsmaal, om man ikke, hvis man hernede faar Fodfæste i en høiere Tilværelse, lidt efter lidt ligesom afdør fra sin Kunstvirksomhed, og om det ikke er en Betingelse for at holde sig varm i Kunsten at sætte denne over alt Andet? Om ikke Tungindigheden, Længselen efter Sandheden, Idealet bliver for stor til, at Glæden, der er uadskillelig fra denne Kunst, kan bevares, naar et strengt, indadvendt Liv begynder? Dog, jeg haaber Nei! Vi arbeide vistnok da paa en anden Maade, men paa en bedre Maade. Vi spille egentlig ikke mere for denne tilfældigt samlede

Mængde, vi spille saa at sige for os selv, vi ere selv vore strengeste Dommere. Vi spille, fordi vi ikke kunne lade det være. Jeg minder her atter om, hvad Dr. Ryge engang sagde til mig ved en første Prøve paa et stort originalt Stykke: "Ja, jeg har alt havt min bedste Glæde af Udførelsen af min Rolle; jeg har i Gaar spillet den hjemme, ene for mig selv i fuldt Costume, og som jeg der spillede den, vil jeg aldrig komme til at spille den her." Se, den Glæde, som Ryge havde ved sin Fremstilling, ene, hjemme i sin Stue, den var dog vel en ren kunstnerisk Glæde, thi Forfængeligheden fik jo her ingen Næring. Men hvilken forunderlig Modsigelse ligger der dog ikke heri for den dramatiske Kunstner!

Det ligger i den menneskelige Ubestandighed og Lyst til Forandring, at det er vanskeligt for Enhver, der arbejder i Aandens Tjeneste, at holde sig paa Toppunktet af et Publikums Gunst. Men det er netop Tegnet paa et virkeligt Talents Tilstedeværelse, paa dets aandelige Gyldighed, naar det atter og atter kan gjenneemgaa Kriser af Synken og Stigen. De Ringere i Aanden kunne vel ved tilfældige for dem heldige Omstændigheder have en kort Lykkeperiode; men dermed er det da ogsaa sædvanligt for bestandigt forbi; een Gang ude af Gunst, og de reise sig aldrig mere; der er ikke Liv eller Talent nok i dem til Fornyelse, de ere kun een Gang i Livet unge, friske, deres Blomstertid er kun kort, de have kun Noget, saa længe de have Alt for Intet; naar Gjenfødselsens Arbejde skal begynde gennem Selvkritiken, lægge de Hænderne i Skjødets og vente, at ogsaa dette skal komme af sig selv. De betænke ikke, at vi hernede ere som et Menneske, der bliver fulgt et Stykke paa Vei af de høie Guder, men siden selv maa se ved egen Anstrengelse at naa længere frem paa egen Haand og paa eget Ansvar.

Vi oplæres i vor Christendom, som oftest saa løst, saa flygtigt. Vi vide saa meget af vor Børnelærdom, at vi kunne blive confirmeret, og saa slippes vi løs. Det beror nu paa os selv, om vi føle Trang og have Styrke til paa egen Haand at gaa videre, eller om vi slaa os til Ro ved Dørtærskelen, tilfredse med nu at være indskrevne til et høiere Liv uden at bekymre os om ved vor egen Villiekraft at fortsætte det og lade det voxer i os! Verden 177

drager os imidlertid til sig, som en Polyp med hundrede Arme. Tiden optages af det Meget, som nærer vor Forfængelighed, vor Ærgjerrighed. Vi have travlt med, om muligt, at faa alle vore stille Ønsker opfyldte, alle vore Luftkasteller virkeliggjorte for at blive med eet Ord, hvad Verden kalder Lykkelige. Døden staar for os som Noget saa fjernt, at vi ingen Hast have med Forberedelserne hertil; men Timerne, Dagene, Aarene gaa, og inden vi ane det, maa vi pludseligt sige os selv, at Noget er forsømt, og at det bliver vanskeligt nu at indhente det Forsømte, ifald vi ikke anstrenge os af al Evne. Saaledes gaar det med de fleste Mennesker, hvor meget mere da med dem, der gjøre Kunsten til deres Gud, der slaa sig til Ro i den Tilværelse, som Illusionen behersker, uden at faa andet Fodfæste i Virkeligheden end det, der fører dem længere og længere bort fra den Kamp, der skulde fæstne deres Personlighed i det daglige Livs Konflikter, længere og længere bort fra Ham, der har viist os Veien til Ydmyghed og Resignation. Skuespilleren skal behage Mængden, og altid Mængden, dette flygtige Chor, der i Dag vil Et, i Morgen et Andet. Hele Livet maa da være i ængstelig Kamp for et saadant Maal, et Maal, man saa ofte tvinges til at se ned paa som noget Lunefuldt, Uberegneligt, et Maal, der vel kneiser høit, men nærmere beset er lig en Fane, hvis Stang er stukket ned i en Sandbanke, og som et Vindpust kan kaste overende. Naar hele Livets Strid kun er at naa op til dette, maa det nødvendigt ende med Stridsmandens Ødelæggelse, ifald han ikke Dag og Nat er paa sin Post, ifald han ikke Dag og Nat arbejder paa sit indre Menneske, klarer for sig selv Livet i Kunsten, Livet i Virkeligheden. Det nytter ham ikke ved Livets Ende at komme frem for sin Dommer med firehundrede vellykkede Roller; der vil svares ham: "Det er ikke herpaa, det kommer an; disse formaa ikke at redde din Sjæl." Men hvad er du selv blevet ved Siden af disse Masker? Har din Beskjæftigelse med det Ideale idealiseret dig selv? Er du bleven bedre, kjærligere, trofastere i alle dine Forhold? Har Ydmygheden grebet din Sjæl, naar Mængden beundrede dig? Er dit Indre voxet under al denne menneskelige Virak, saa din Sjæl brændende har længtes efter ogsaa at faa Roes for en høiere Domstol, men fortvivlet over, at du var saa langt fra at fortjene den? Har Menneskenes Forguden af din Persons Fortrin undertiden vakt din Uvillie, saa at du skamfuld har slaaet Øiet ned for atter at hæve det til Gud med Bøn om, at han ikke vil fortørnes paa dig over Mængdens Taabelighed? Er du som Skuespiller kommen saa vidt, at du har sagt til dig selv: "Jeg vil Intet uden dette, at bruge mine Gaver i Poesiens Tjeneste, Intet uden dette, at kunne trænge ind i den af et Forsyn inspirerede Digterverden, en Verden, der vækker Anelse om, hvad der engang skal skues fuldere, vissere, klarere? Har din Tanke dreiet sig om dette Hisset, hvor din Tørst efter Skjønhedsidealet først kan blive fuldt stillet, eller har du lidt efter lidt været tilfreds med, hvad Jordlivet kunde give dig, og ikke ønsket noget Andet i al Evighed? Har du følt dig i Forholdet til det Evige som En, der stod udenfor en deilig Have, hvis Port er lukket for dig, og tittet med Længslens hele, brændende Attraa gennem Gitteret, haabende paa, at En eller Anden derindefra vilde komme til, aabne Porten og byde dig træde indenfor? Er du ideligt vendt tilbage til denne Port og atter gaaet grædende bort? Har du kæmpet med de onde Magter, der atter og atter nærmede sig din Sjæl, og da udbrudt: "Herre, Herre, forbarm dig over mig Synder! lad mig blive den Ringeste, den Sidste i dit Rige, men forstød mig ikke fra det Rige, den Verden, hvor du er Herre, lad mig der faa en Plads, selv den ringeste!" Har du, som gaar op i din Kunstvirksomhed, fornummet Noget af alt dette?

Se, Skuespilkunsten er en glad Kunst, en farlig Kunst ved det Glimrende, der klæber ved den. En Skuespillers Virksomhed er hele Livet igjennem, som naar den Unge pynter sig til en Fest. Det er vanskeligere at forene Alvoren med Livets Lystighed og Glæde, vanskeligt paa een Gang at danse og græde, vanskeligt at vugges af Verdens Lykke og Medbør, ideligt blive tiljuble: Du er henrivende,

beundringsværdig! - og da midt i Jublen at kunne huske paa og sige sig selv: Du er ussel, og disse Raab betyde Intet; de ere en Snare, som vil drage dig bort fra dig selv, et Speil, der viser dig alt Andet end dit rette Aasyn. Se, du betragter dig selv med største Opmærksomhed, naar du foran Speilet sminker dig for at ligne det Billede, hvormed du i Aften haaber at henrive Tilskuerne. Enhver nok saa lille Plet i dit Physiognomi eftertes, om den ogsaa staar i den rette Harmoni med det hele Billede; men naar du er færdig med din Rolle og tørrer Sminken af, da kaster du kun et flygtigt Blik i Speilet paa dit virkelige Aasyn; du tager hjem, træt paa Sjæl og Legeme, og betænker ikke, at nu skal der tages fat med hele din Alvor og alle din Sjæls Evner paa en langt vigtigere Opgave end hin, paa Indøvelsen af det, der engang skal afgjøre den endelige Dom over dig.

Ja, vanskeligt er dette dobbelte Liv, meget vanskeligt! Du har saa mange, der lette dig Arbeidet i din kunstneriske Kamp, de strømme til dig og ville hellere end gjerne høre paa dig, lønne din Anstrengelse, bringe dig Takken, bebude dig Kampens Seier. I Livets Kamp maa du atter og atter anraabe en eneste Tilhører om at aabne sit Øre for dig! Taler du først til denne Ene, da tvinges du snart til at være din egen Anklager; thi du veed, at denne Usynlige lader sig ikke skuffe; Du veed vel, at han er naadig og barmhjertig, men veed ogsaa, at han er streng og kræver dig helt.

Kan nu denne dobbelte Livsopgave løses? Kan man paa een Gang fortabe sig henrykt i Illusionernes Rige og ved Siden deraf faa Fodfæste i 179 Virkeligheden, i Sandheden? Jeg tror, at dette lader sig gjøre. Men sig dig selv, du, som begiver dig ind paa dette dobbelte Liv, at her er en Kamp, et Arbeide, der kræver din hele Sjæls Anstrengelse; forsømmes dette dobbelte Arbeide, da maa en Kunstner sige sig selv, at lykkelig kan han ikke blive, thi kun den, der er i Ro og Fred med sig selv, er lykkelig. Hvor mange Sjæle ere ikke bukkede under ved Modsætningen i denne haarde Kamp, Modsætningen mellem Livet udadtil og indadtil, Modsætningen af Skin og Virkelighed.

Der har, som man vil have set, været Tider, tunge, smertefulde Tider, hvor jeg var fast i den Anskuelse, at Skuespilkunsten var en umoralsk Kunst, som enhver Sjæl maatte vogte sig for at gjøre til sit Livs Opgave, ja, at denne Kunst rent burde ophøre for ikke at friste Nogen ind paa de Kampe, de Farer, som den bærer i sig. Men tænkte jeg saa paa de mange Øieblikke, Timer, Dage, hvor Digternes Værker havde løftet min Sjæl i Glæde og Nydelse, hvor ofte det havde jublet i mit Indre, fordi jeg mærkede, at hvad jeg formaaede at gribe af Skjønt i min Sjæl, det formaaede jeg tillige at meddele Andre, saa at det kom til fuld Forstaaelse mellem mig og det Publikum, der lod til aldrig at blive trætt af at lytte til min Røst og altid gav mig fuldt Svar tilbage; naar jeg tænkte paa den Magt, der var skjænket mig, en Magt, der i Stedet for at svække, naar uvenlige Stemmer af personlig Uvillie prøvede paa at tilintetgjøre den, snarere i Afgjørelsens Øieblik forøgedes; tænkte jeg paa Digternes Glæde og Taknemmelighed over min Forstaaelse af deres Phantasis og Hjertes Børn, tænkte paa den salige Fornemmelse, der ligger i fuldt ud at turde udtale, hvad Sjælen føler, høre det klinge klart og tydeligt for Ørets fine Sans og mærke Virkningen deraf paa Andre, idet et helt Publikum ligesom kan fornemmes lyttende i den dybeste Taushed og Spænding og da, ikke længer istand til at holde Følelsen tilbage, udbryder i en Bifaldsstorm, der siger: "Vi have forstaaet dig, vi ere henrevne ligesom du selv!" - ja, da syntes mig, at ingen Kunstners Lykke kunde sammenlignes med Skuespillerens vel momentane, men da til Gjengjæld i Momentet fuldtud lykkelige Lod. Og tænkte jeg paa alt dette, da gøs jeg tilbage for at dødsdømme en Kunst, der havde løftet mig selv og saa mange Andre. Men hvad der fremfor Alt under idelig Vaklen frem og tilbage gjorde, at jeg maatte besvare det Spørgsmaal: "Bør Skuespilkunsten afskaffes?" med et Nei, var Hensynet til de dramatiske Digtere saa vel i vor egen som i fremmed Litteratur. Disse Aander traadte ofte frem for mig under mine Grublerier, og det var for mig, som om den hele Skare af Levende og Døde tilraabte mig: "Vil du tilintetgjøre os? Vil du berøve os den Bistand, uden hvilken vi ikke kunne komme til fuld Forstaaelse? Du, som har elsket os, 180 du som var lykkelig ved at forstaa os og gjøre os forstaaelige for Andre? Hvad havde dit Liv været, hvis ikke dine Læber havde faaet Lov til at udtale vore Tanker, vore Rhythmer for den lyttende Mængde? Og du vil tilintetgjøre de Røster, vore Værker ikke kunne undvære, naar de ret skulle trænge ind i Folket, belære det, løfte det op i en Sphære, hvor det ellers vanskeligt naar hen! Du vil bekjende dig til Anskuelser, der vilde medføre, at Modersmaalet ikke længer lyder fra Scenen? Modersmaalet, der saa forunderligt hænger sammen med en Nations inderste Væsen, hvorpaa vor Nationalfølelse egentlig hviler! Dette vort Sprog bør jo netop lyde til os fra Scenen; thi intetsteds trænger det ud til Folket som her, til Høie og Lave, til Unge og Gamle. Scenen er det store Speil, hvori Nationen betragter sine egne Træk og lærer sit Physiognomi at kjende; de dramatiske Digtere ere som hine Dykkere, der hente Perler op fra Havets Bund, Digterne dykke ned i Sjælene og hente frem for Dagens Lys, hvad disse Sjæle kun dunkelt anede, at der laa skjult dernede. Skuespilleren maa existere som et Organ for Digteren og Digteren som et Organ for Folket. Et Land uden Digtere er som en stor ufrugtbar Egn uden Kilder. Menneskene trænge til Poesiens Bad, de trænge i Sorg og Glæde til at gjenfinde deres Følelser udtrykte i Sprogets Rhythmer, til at ledes ned i Tankens Dybder, til Satirens Pile og Gudelatterens frigjørende Klang; de trænge til os Digtere, at vi gennem vore Inspirationer udtale for dem, hvad der dunkelt rører sig i Nutiden, og hvad Fremtiden bærer i sit Skjød; thi de virkelige Digteraander ere Profeter, de fornemme og tolke de dunkle, endnu tause Kræfter, som gjære i et Folks Dyb."

Saaledes lød Digteraandernes Formaning til mig i min Ensomhed, og jeg tav, vemodsfuld ved Tanken om, at Andre efter mig skulle fortsætte en Virksomhed, der kan bringe Glæder, men ganske vist vil bringe Smertes; - jeg følte dybt, at et Folk maa have Digternes Ord at lytte til og høre og se Menneskefremstillinger

fra Scenen.

Og nu til Slutning et Ord til Eder, I mine Kunstbrødre og Kunstsøstre! Hvad jeg her har nedskrevet, har jeg stundom i levende Live antydnet for En eller Anden af Eder, men helt ud har jeg først havt Mod til at lade Eder kjende mine Anskuelse, naar mine ydmygste Bønner ere hørte, og jeg er ankommen til det Land, hvor den fulde Sandhed, den fulde Skjønhed, den fulde Harmoni ikke længer er Gjenstand for vore Suk, men eies i Sandhed. Jeg veed desværre, at meget af, hvad jeg her har udtalt, vil mishage og fortørne Eder, og Tanken herpaa smerter mig, men jeg har ikke kunnet forblive taus.

181

Ak, hvormange af Eder, I, som længst ere bortgangne, og I Ældre, som endnu ere tilbage, har jeg ikke elsket! Det daglige Liv med Eder udgjorde til Trods for Alt i en lang Aarrække min Glæde. I Eders livlige Kreds har mit Hjerte ofte banket af Fryd! Jeg havde ofte en Følelse af, at I ligesom hørte til min allernærmeste Familie; Eders Held var mit, Eders Skuffelse min. Og naar jeg i længere Tid skiltes fra Eder, da længtes jeg tilbage, og ethvert Tegn paa Eders Hengivenhed for mig opfyldte mit Hjerte med Taknemmelighed. Og hvor mange dyrebare Erindringer gjemmer jeg ikke herom! Selv nu, naar jeg atter læser et eller andet ældre Brev fra en af Eder, da er det som en Hilsen fra en lykkelig Tid. Hvor ofte have vi dog moret os og jublet med hverandre, snart over de Digterværker, som det faldt i vor lykkelige Lod at fremstille, snart over vore egne lystige Indfald paa Prøverne, hvis Liv udbredte sig over Fremstillingerne! Ja, der var dem iblandt Eder, der vare mig saa kjære, at jeg ligesom gjorde Eders Samvittigheds Anliggender til mine egne.

Men mange Skuffelser have I ogsaa beredt mig; deraf kom min Smerte, min Heftighed, naar jeg ikke kunde billige Eders Adfærd. Jeg kjender alle Undskyldningerne for Skuespillerens pirrelige Sind. Publikum, denne hungrige Mængde, tro vi altid at kunne mætte med vore Kunstydelser, om vi end stadigt have gjort den sørgelige Erfaring, at det Dagen efter Nydelsen er lige saa hungrikt som Dagen før. Nu vel, sæt ikke alt paa det Kort, at vinde denne Mængdes Bifald og Anerkjendelse. Nyd Eders Kunst paa samme Maade, som man nyder en frisk afplukket Rose, Nydelsen er der, omendskjøndt vi vide med Vished, at al denne Skjønhed, hele den søde Duft inden kort Tid er forbi. Lad ikke dette Flygtige ved Eders Kunst skræmme Eder tilbage, berøve Eder Modet til fortsat Stræben henimod det, at blive mere og mere fuldkomne, selv om Anerkjendelsen ikke ydes Eder saa rigeligt som tidligere. Denne Anerkjendelse kan Tilfældet, en forbigaaende Mode berøve Eder; men selve Nydelsen i at udfolde Eders Evner kan Ingen tage fra Eder. Arbeid for *Kunsten selv* og ikke for noget Andet, da have I det, som kan løfte Eder baade som Kunstnere og som Mennesker.

Jeg forudser, at de, der have fulgt mine Optegnelser og gennem dem set mit Venskabsforhold til flere Geistlige, men især til Biskop Martensen, ville tro, at det er disses og især den Sidstes Paavirkning i religiøs Henseende, der har kastet alle disse Tvivl med Hensyn paa Udøvelsen af den dramatiske Kunst ind i min Sjæl. Dette er ingenlunde Tilfældet. Har især den Sidste udøvet nogen Indflydelse herpaa, da har det snarere været ved at moderere end ved at forstærke disse mine Anskuelse. At det laa mig paa Hjerte at erfare, hvad en Mand som Biskop Martensen dømte om disse mine 182 Betragtninger, var imidlertid en Selvfølge. Jeg bad ham derfor om at gjøre sig bekjendt med dem. Jeg tør tro, at den i følgende Brev fra ham indeholdte Udtalelse vil have Betydning for mange andre end for mig.

d. 1. Marts 1869.

Kjære Veninde!

Jeg havde først besluttet at komme til Dem i Eftermiddag for at takke Dem for den Belæring og Glæde jeg har havt af de Udtalelser om Skuespilkunsten, som Krieger forelæste mig af Deres Manuscript. Men da jeg erfarede, at denne Dag i strengere Forstand skulde være en Hviledag, frygtede jeg for, at en Samtale muligen for meget vilde anstrenge Dem. Lad mig da *foreløbigt* takke min kjære Veninde for Meddelelsen af disse Betragtninger, der faae et saa stort og eiendommeligt Værd derved, at de tillige ere Selvbetragtninger og Confessioner. De ere ubetinget det Første, jeg i *ethisk* Henseende har læst eller hørt om det her afhandlede Spørgsmaal, et Nyt og Enestaaende. Efter min Overbeviisning bør de nødvendigvis udgives *engang* og ville have et *blivende* Værd, ikke blot i vort Fædrelands Litteratur, men i al Litteratur, ville ikke blot interessere, men fremkalde dyb og alvorlig Eftertanke. Hos mig have de i høi Grad tjent til at skjærpe Problemet nemlig for den individuelle Ethiks Vedkommende. Thi fra den sociale Ethiks (Samfundsethikens) Standpunct har jeg aldrig betvivlet og betvivler ikke, at Theatret er en Nødvendighed paa et vist Trin af Samfundets Udvikling. Og Ingen vil her kunne nægte dets forædlende og dannende Indflydelse. Vanskelighederne reise sig for de Individens Vedkommende, der som Kunstnere saa at sige skulle ofre sig for Samfundet. Og disse Vanskeligheder ere af Dem, navnlig for Mændenes Vedkommende, stillede i et saa skarpt Sandhedsslys, at det hele Spørgsmaal - saa forekommer det mig - faaer en ny og skarpere Braad. Dog - jeg tør her ikke gaae videre. Mine Bemærkninger maa jeg opsætte til en mundtlig Samtale. Disse Linier skulle kun udtale en foreløbig Tak for de indholdsrige Blade, der heelt igjennem bære Præget af min Venindes, ikke blot rigtbegavede, men ogsaa Gud og Sandheden søgende og elskende Sjæl. Hans Velsignelse være over Dem!

Saasart jeg kan - min Kunnen er i den senere Tid betydelig indskrænket, fordi der er saa Meget jeg *maa*

Heiberg, Johanne Luise, 4. Del : 1856-82, 1944

- kommer jeg - - -
Deres inderligt hengivne
H. Martensen .